

Utjecaj kulturnog, društvenog i simboličkog kapitala na razvoj zemalja Srednje i Istočne Europe

SANJIN DRAGOJEVIĆ
Ministarstvo kulture, Zagreb

UDK: 316.42:316.322(Srednja i Istočna Europa)
316.344.42:316.42
316.07

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 12. kolovoza 1995.

Primjena analitičkih pojmova kao što su "kulturni kapital", "društveni kapital" i "simbolički kapital" - od kojih prvi inzistira na stupnju personalizacije nadiindividualno utemeljenih znanja, umijeća i statusa, drugi pak na utilizaciji aktualnih i potencijalnih resursa društvenih skupina i mreža, dok treći usmjerava pažnju na razvojnu kontekstualiziranost ukupnog kulturnog pamćenja i tradicije zajednice - omogućuje "dubinski" uvid u raspoložive razvojne performanse tranzicijskih zemalja. Ovaj kategorijalni aparat, u isto vrijeme, omogućuje transdisciplinarnu analizu načina uspostavljanja i funkcioniranja društvenih elita; osnovnih karakteristika i tendencija u postavljanju institucionalnog dizajna; te načina uspostavljanja, poštivanja i kontroliranja osnovnog skupa društvenih procedura.

Ključne riječi: KULTURNI KAPITAL, DRUŠTVENI KAPITAL, SIMBOLIČKI KAPITAL, TEORIJA CENTAR-POLUPERIFERIJA-PERIFERIJA, DRUŠTVENA TEHNOLOGIJA, INTELEKTUALNA TEHNOLOGIJA, SREDNJA I ISTOČNA EUROPA

Dijagnoza analitičkog stanja

Unatoč mnogim kontroverzama koje se pleću oko dvaju ključnih razvojnih termina što bi trebali prekriti svu međusobnu nesvodivost i neusporedivost stanja zemalja Srednje i Istočne Europe, a riječ je, dakako, o terminima "tranzicija" te "transformacija"¹ - jedno ostaje neosporno: i jedan i drugi od ta dva termina prije govore (ako govore) o željenom tempu i zacrtanoj naravi razvojnih procesa u tim zemljama nego što naznačuju osnovni faktor ili faktore koji "tiho a sveprisutno" dijele ta društva i čine da ona ni u kojem slučaju ne startaju s istih pozicija, niti imaju iste razvojne šanse i mogućnosti.²

Drukčije rečeno, pravi analitički napor i nije dijagnosticirati izvanjsku narav razvojnih procesa ovih heterogenih regija već označiti, precizirati i izlučiti one ključne odrednice koje razbistriju analitički pogled, te onemogućavaju međusobno zamjenjivanje pojedinih "slučajaj-država". Još detaljnije, ukoliko se i složimo da su navedene zemlje "zemlje u tranziciji" - upravo je taj termin dovoljno i širok i neprecizan da nam to širokogrudno omogućava - i nadalje ostaje sporno što je to što nam ne dopušta da Poljsku sravnjujemo s Rumunjskom, Hrvatsku sa Češkom, te Rusiju s Bugarskom.

¹ Zanimljivo je da razlikovanje pojmova kao što su "tranzicija" i "transformacija" - posebno ako se oni primjenjuju na tako raznovrsne zemlje kao što su to zemlje Srednje i Istočne Europe - ostaje nedovoljno propitano. O tome i raznim drugim aspektima "tranzicijskog procesa" usp. Švob-Đokić (1994).

² Sa stajališta disciplina ovaj problem dobro obrazlaže Bjorn Hettne (1988:3): "Razvojna teorija usmjerava svoju pažnju na *promjenu*, što je tipično za tradicionalne discipline unutar društvenih znanosti kao što su to ekonomija, sociologija ili političke znanosti, i to prvenstveno stoga jer se njihove analize mahom temelje u jednom vidu funkcionalizma ili komparativne statistike. Razvoj, s druge strane, podrazumijeva strukturnu transformaciju koja uključuje kulturne, političke, društvene i ekonomske vidove jedne ukupne promjene."

Jer, intuitivno znamo, takvo zamjenjivanje je nemoguće, ne samo zbog trenutnog političkog, ekonomskog ili kulturnog stanja u svakoj od njih, ili pak (kako se to u posljednje vrijeme voli kazati) zbog njihove različite "naklonjenosti i otvorenosti prema tranzicijskim promjenama" koje ih karakterizira,³ nego i zbog nekih "dubljih" faktora koji zamiču površinskom analitičkom instrumentariju, a koji će ipak, naposljetku, učiniti svoje tako da će - i u jednoj novoj konstelaciji - Poljska i nadalje ostati Poljskom, upravo kao što će to jednako tako biti i u Rumunjskom, Hrvatskom, Češkom, Rusijom, Bugarskom i svim ostalim zemljama ovih regija.

Jedan dio našeg napora sastoji se u tome kako bismo pokazali da upravo pojmovi kao što su "kulturni kapital", "društveni kapital" odnosno "simbolički kapital" omogućavaju ne samo dublje razumijevanje posebnosti svake od zemalja, već i bolje razumijevanje različite dinamike njihovih razvojnih tendencija. Naposljetku, razrada tih pojmova - sadašnja i buduća - na primjeru zemalja regija trebala bi omogućiti uspostavu finijeg prosudbenog aparata za uvid u "racionalnost" razvojnih tendencija u tim regijama, jednako kao i uvid u "racionalnost" korištenja i unapređivanja razvojnih performanci koje im stoje na raspolaganju.

Izazovi treće modernizacije

Vratimo li se još jednom prethodno već spomenutim pojmovima razvojne teorije i udubimo li se u njihovu primjenjivost na - kako se većina teoretičara slaže - posebne i unikatne "slučajeve" zemalja Srednje i Istočne Europe moraju se konstatirati barem tri temeljne postavke.

Prva postavka je metodološke naravi i govori o tome da je upotreba pojmova "tranzicija" i "transformacija" vrlo dugog vijeka, da je opterećena bivšim korištenjem, te da je indikacija izostanka napora da se stvori jedan poseban kategorijalni aparat za dijagnosticiranje specifičnog razvojnog stanja zemalja tih dviju regija.

Druga postavka je analitičke naravi i kaže da se širokom i sveobuhvatnom upotrebom ovih pojmova na međusobno nesvodive razlike kako među ovim dvjema regijama tako i među pojedinim zemaljama, analitički pogled dodatno zamućuje do te mjere da je uvažavanje specifičnosti unaprijed onemogućeno. Drugim riječima, radi se o "normativnim i praznim pojmovima" koji od zemlje do zemlje poprimaju sasvim različite i međusobno počesto proturječne aktualizacije.

Naposljetku treća konstatacija objedinjuje obje netom izrečene, ali ih obrće i opravdava tvrdeći: To što se razvojne tendencije u zemljama obiju regija imenuju poznatim "modernističkim" kategorijalnim aparatom i nije slučajno. Sve te zemlje sučeljavaju se s tipičnim modernističkim izazovima tako da upravo pojam "tranzicija" - a mnogo manje "transformacija"⁴ - razgoljuje i definira narav i bit promjena koje im predstoje.

Modernizacija kao proces (koji je unutarnja jezgra modernističke paradigme razvoja), naime, ne sastoji se ni u čemu drugome nego u postizanju skupa poželjnih razvojnih parameta-

³ Već se ustalilo smatrati da se ova "naklonost i otvorenost tranzicijskim promjenama" promatra s obzirom na mjere i napore pojedinih zemalja u ostvarivanju i uspostavljanju triju procesa pluralizacije: 1. procesa pluralizacije vlasništva, unutar kojega treba biti ostvarena pretežnost privatnog vlasništva; 2. procesa pluralizacije tržišta koja će omogućiti tržišnu evaluaciju proizvoda jednako kao i tržišno formiranje cijena, te 3. procesa pluralizacije političkog sustava, odnosno uspostave višestranačkog parlamentarnog sustava kojim će se poštovati ljudska prava i slobode (Vojnić, 1994). Nije trebalo dugo čekati kako bi niz teoretičara ustanovio da su "nove demokracije" uspješnije u uspostavljanju puko formalnih okvira navedenih "pluralizama" (vlasničkog, tržišnog i političkog), nego u provedbi niza složenih mehanizama kojima takvi "pluralizmi" uopće postaju smisleni, mogući i djelatni. Prvu fazu, dakle, zamijenila je faza kritičkog otrežnjenja - što je neminovno morala nastupiti nakon petogodišnjeg tranzicijskog iskustva - a ponajviše je reprezentirana u sve češćem inzistiranju na izgradnji "civilnog društva" kao jedinog sistemskog unutrašnjeg mehanizma kontrole formalno postavljenih "pluralizama".

⁴ Iako je pojam "transformacija" očito "mekši" i elastičniji, jer ne podrazumijeva mehaničko kretanje (prijelaz) prema jednom unaprijed naznačenom modelu i ne poriče uključenost i determinirajuću ulogu specifičnosti društva ili zajednica koja su u procesu transformacije (Rist, 1990), ipak ne izmiče "moderni-

ra (ekonomskih, političkih i kulturnih) koji su u načelu negdje već postignuti i realizirani, ili je jedno takvo postignuće i realizacija jasno priličiva i moguća. I to bez obzira na startne pozicije, identitet i resurse entiteta o čijem se razvoju radi. Takav proces se, dakle, odvija kao prijelaz od stanja kakvo jest u jedno drugo - u načelu definirljivo i poželjno - stanje. Ili, maksimalno pojednostavljeno, modernizacija gotovo uvijek podrazumijeva uzor i ravnanje prema njemu. U ovom slučaju to su zemlje razvijenog demokratskog svijeta.

I mada je očito da dobar dio parametara koje te zemlje trebaju ostvariti predstavlja inkarnaciju sasvim recentnih tekovina društava koja su već zagazila u postindustrijsku ili postmoderanu fazu razvoja, to ne mijenja bit i karakter tih - kada su one u pitanju - modernizacijskih promjena. Dapače, to je samo znak da će se spomenuta tranzicija ostvarivati na težak, delikatan, nepredvidljiv način, s posve neizvjesnim rezultatima.

Da ova terminološka određenost nije tek izvanjske i puko formalne naravi, te da je upravo modernizacijska paradigma razvoja prevladala i u teorijskim i praktičnim aspektima kad su zemlje ovih dviju regija u pitanju, govore i dominantni analitički obrasci koji su primijenjeni u razjašnjavanju njihovih razvojnih pozicija i mogućnosti da ih u skoroj ili daljnjoj budućnosti promijene.

Iako je nesumnjivo točno da je razdoblje koje nas dijeli od početaka takozvanih tranzicijskih promjena prekratko za bilo kakva temeljitija uopćavanja teorijskih pristupa razvoju ovako heterogenih područja, ipak se već dade uočiti da prevladavaju tri međusobno povezana pristupa. Želimo li ih nabrojiti i barem okvirno imenovati, onda je prvi pristup integralističke tj. kulturno-povijesno-političko-ekonomske naravi i najbolje se utjelovljuje unutar teorije o suodnosu europskog centra, poluperiferije i periferije; drugi je pristup sociološke naravi te anticipaciju uspješnih ili neuspješnih ishoda tranzicijskih napora pojedinih zemalja dviju regija izvodi iz njihovog inkliniranja homogenim odnosno heterogenim zajednicama; treći pak pristup uvažava uglavnom ekonomska polazišta i ishod tranzicijskih promjena po pojedinim zemljama izvodi i pretkazuje iz raznih indikatora njihove (dosadašnje) mogućnosti odnosno nemogućnosti da uspješno izvedu proces treće modernizacije.

Našu pažnju, u daljnjem razmatranju, posvetit ćemo samo prvom pristupu (**teorijska she-ma centar-poluperiferija-periferija**), jer nam se čini da upravo on ima najjaču eksplanatornu snagu u razjašnjavanju razvojnog položaja zemalja regija, te stoga što su mnoge (ili gotovo sve) praktične razvojne konzekvencije drugog i trećeg pristupa već sadržane u prvome.⁵ Upravo zato ukupne dvojbe koje pred zemlje regija postavlja trenutno razdoblje možemo zbirnim ime-

stičkoj klopci". Naime, i ideja transformacije u bilo kojem određenijem skiciranju ciljeva i strategije razvoja nužno se naslanja na već dostignute razvojne parametre svjetske zajednice (koji su opet mahom tekovine tzv. razvijenih zemalja) i to bez neke druge alternative, tako da u svojoj biti predstavlja korigiranu i redefiniranu teoriju modernizacije. Kako opet kod teorije transformacije nužno izostaje ne samo jasna izvedenost ciljeva koje treba postići, već i probir osnovnih strategija u njihovu postizanju, jednako kao i temporalizacija i prvog i drugog (mada, kako smo rekli, osnovna os razvoja ostaje naznačena), ne treba se čuditi da je pojam "tranzicija", barem zasad, prošireniji ako ne i dominantan (Berthoud, 1990). To s druge strane naznačuje da je još uvijek prisutan optimizam u konačan ishod tranzicijskog procesa.

⁵ Teorija koja ishode tranzicijskih procesa unutar pojedinih zemalja regija izvodi iz njihove pripadnosti homogenim odnosno heterogenim zajednicama, polazi većinom od poznatog Durkheimovog (1972) razlikovanja procesa segmentacije od procesa fragmentacije koji obilježavaju suvremena svjetska društva. I dok segmentacija podrazumijeva pojedinca potpuno izvedenog iz kolektiviteta (pa je kao takav bezuvjetno i potpuno solidaran sa zajednicom), u procesu fragmentacije pojedinci i grupe - uslijed visoko razvijene podjele rada - postaju izuzetno međuzavisni, dok istovremeno opada intenzitet veza među njima. Ili, drugim riječima, dok segmentacija zbližava ljude unutar grupe, fragmentacija pojačava veze između grupa, ali istovremeno slabi veze unutar grupe. Moderni i postmoderni razvoj prvenstveno potiče ekstenzivni proces fragmentacije, te tako uvjetuje uspostavljanje tzv. heterogenih zajednica (koje odlikuje jasna diferenciranost ekonomskih, političkih i kulturnih elita; razdioba vlasti; podijeljenost i dobra razvijenost prvog, drugog i trećeg društvenog sektora - tj. onog privatnog, vladinog i nevladinog itd.). Ukoliko je trend suprotan, ne postoji dovoljna mjera funkcionalne društvene diferenciranosti, što će usporiti razvoj (u ovom slučaju tran-

nom definirati kao izazove treće modernizacije, što je isto značajno potrebi za novim centriranjem Europe, odnosno tranziciji zemalja Srednje i Istočne Europe od homogenih prema heterogenim zajednicama.

Integralni karakter teorije o suodnosu europskog centra, poluperiferije i periferije izvire iz četiri osnovne odrednice takvog pristupa:

1. Razvojne mogućnosti jednako kao i ograničenja svake od zemalja promatraju se kao plod jedne vremenski duge i *neravnomjerne akumulacije* kapitala, znanja i umijeća. Ta akumulacija zbivala se unatoč svim rascjepima, sukobima, rezovima i dezintegracijskim procesima, ali je nesumnjivo da je diskontinuitet bio njezino jače obilježje nego kontinuitet. Pritom analizirani vremenski odsječak zahvaća najčešće razdoblje od sredine prošlog stoljeća do naših dana.

2. Stvarni i potencijalni razvojni identitet svake od zemalja derivira se iz njezinih kulturnih, obrazovnih, znanstvenih, administrativnih i ekonomskih odrednica, te se ističe da one nisu do kraja razumljive ako se ne uzme u obzir dinamička analiza utjecaja nadnacionalnih, tj. regionalnih političkih, ekonomskih i kulturnih *konglomerata* te *interesnih sfera* kojima su te zemlje pripadale, kojima pripadaju ili kojima bi (su) željele pripadati.

3. Kako je upravo na ovom velikom prostoru susretište svih dominantnih (pa i nekolicine onih manje dominantnih) europskih kulturnih i civilizacijskih obrazaca i matrica, ove su zemlje "osudene" biti "*zemlje-komunikatori*" za što najčešće nisu niti dovoljno sposobne, niti to žele, niti su te vlastite (neizbježne) uloge potpuno svjesne. Otuda se razmišljanje njihovog čestog "razvojnog urušavanja" ne daje razjasniti bez analize "komunikacijskih blokada" koje u jednom takvom prostoru jednostavno nisu moguće bez izrazito razornih kulturnih, etničkih, vjerskih, političkih i ekonomskih posljedica, koje onda opet generiraju te iste blokade mutirane na nov i nepredvidljiv način.

4. Naposljetku, osnovno i najvažnije obilježje ovoga pristupa jest njegov eminentno *sve-europski karakter*. I geopolitički i ekonomski položaj bilo koje od europskih zemalja nepojmljiv je bez shvaćanja Europe kao cjeline. Čak kad ta cjelina i ne funkcionira kao cjelina (što je gotovo uvijek bio i jest slučaj) to isto nefunkcioniranje neobjašnjivo je - koliko god to sofisticirano zvučalo - bez cjelovitog pristupa europskoj necjelovitosti.

Upravo u ovako ambiciozno postavljenim metodološkim odrednicama navedenog pristupa leži i njegova osnovna mana i ranjivost: sistematizaciju i selekciju svih, gotovo neprebrojivih, činjenica i faktora koje je potrebno uzeti u obzir unutar ovako razgranatog i zahtjevnog pristupa jednostavno nije moguće izvesti ako iza takvih postupaka ne stoji jedna jasna, ali više-manje apriorna, analitička shema.

Teorijska shema o suodnosu europskog centra, periferije i poluperiferije to nesumnjivo omogućuje, ali - namećući unutar procesa selekcije i sistematizacije rigidnu vrijednosnu podjelu na "relevantne" i "nerelevantne" činjenice i faktore - diskreditira "objektivnost" vlastitog pristupa. Otud je unutar ove jedne te iste teorije moguće nazreti dvije struje - "tvrdu" i "meku". Prva od njih ističe dominantnost ekonomsko-političkih faktora i činjenica, a druga (koja prvi pristup relativizira, dovodi u pitanje ali ga nikad do kraja ne dokida) inzistira na onim široko pojmjenim kulturnim.

zicijske procese) takve zajednice. O tome šire u Putnam (1994) i Watson, Kumar & Michaelsen (1993). Teorija treće modernizacije, s druge strane, konstatira činjenicu da su zemlje Srednje Europe prvu modernizaciju zabilježile sredinom prošlog stoljeća. Taj proces je u svom evolucijskom tijeku bio nasilno prekinut implantiranjem industrijsko-kolektivističkog tipa modernizacije nakon Drugog svjetskog rata, te su sad pred zadatkom uspostave treće modernizacije prema parametrima postindustrijskog razvoja koje obilježava razvoj razvijenih zemalja Zapada. O osobinama prvih dviju modernizacija vidi u Berend & Ranki (1974), dok o problemima vezanim uz "treću modernizaciju" detaljnije vidi u Volten (1992).

Posvećujući pažnju "tvrdoj" struji⁶ za nas u ovoj prilici neće biti od važnosti mijene i preoblike koje je ova plodna teorija doživjela kroz relativno dugi vijek svoga trajanja.⁷ Naprotiv, za nas značenje ima samo onaj njezin dio koji je razvojno aktualan i koji ima najjaču ekspanatornu snagu u razjašnjavanju ishoda i mogućih smjerova tranzicijskih promjena u zemljama regija.

Ukoliko, dakle, maksimalno pojednostavimo i suzimo dvojbe koje nam ovakav teorijski diskurs donosi, te ga učinimo maksimalno aplikativnim, najveći dio sadašnje i buduće razvojne dinamike tranzicijskih zemalja izvodi se iz (ne)mogućnosti tih zemalja da u relativno brzom razdoblju postanu punopravne članice Europske unije, što bi bilo istoznačno pomicanju europskog centra prema istoku. Njezin integralni dio, ali i protuteža, jest anticipacija o (ne)mogućnosti novog centriranja Europe oko ujedinjene Njemačke. Centriranje koje bi nekim zemljama regija, ako ne i svima njima, dalo posve novu ulogu i značenje.

Ne bi se moglo reći da su uvjeti koje je potrebno postići za primanje u punopravno članstvo Unije obavijeni maglom. Dapače, gotovo sve pojedinosti ekonomskog i financijskog života potencijalnih članica obrađene su do potankosti. Sličan je slučaj i s odredbama iz područja političkog ustroja i prateće regulative, znanstvenih i tehnoloških standarda, kao i onih obrazovnih ili socijalnih.⁸ U čemu se onda sastoji problem? U tome što su članice Europske unije jasno dale do znanja da, kad je u pitanju moguće punopravno članstvo zemalja Srednje i Istočne Europe, neće biti, pojednostavljeno rečeno, primijenjen grčko-portugalsko-španjolski model integracije već onaj austrijsko-švedsko-finski.

Ili, drugim riječima, Unija neće pojedinim zemljama Srednje odnosno Istočne Europe dodijeliti status koji bi im jamčio punu financijsku, zakonodavnu, administrativnu i socijalnu potporu tranzicijskih procesa, već će ispred svake od zemalja postaviti niz parametara čije će

⁶ Teorijski obrasci koji zemlje kontinenta promatraju mahom kao zemlje prijelaza od europskog centra (Zapadna Europa) prema europskoj poluperiferiji (mahom zemlje Srednje Europe) te zemljama europske periferije (Istočna Europa) - a koji uglavnom proizlaze iz ekonomsko-politološke determiniranosti ukupnog promatralačkog sklopa (Berend&Ranki, 1974; Chirot, 1989; Shils, 1975.) - svakako zaslužuju nemalu pažnju. Unutar ovakvog jednog uvriježenog načina gledanja razlika među pojedinim zemljama ovih posljednjih područja, pojednostavljeno rečeno, sastoji se u tome koliko je koja od njih "poluperiferija", a koliko "periferija", te u njihovoj mogućnosti da svoj razvojni status promijene nabolje.

⁷ Upravo u toj dugovjekosti i teorijskoj plodnosti treba pronaći činjenici da se najveći broj studija i analitičkih napora koji smjeraju razjasniti temeljna novovjeka razvojna strujanja na kontinentu bazira na stajalištima "tvrde" struje teorije o europskom centru i periferiji i to bez obzira da li se u žarište analize uvodi geografski ili duhovni faktor kao temeljan. Kao što je dobro poznato prema prvome stanovištu prava novovjeka povijest Europe počinje otkrićem prekomorskih teritorija koji su bili uzrokom ustanovljenja novog europskog centra na Atlantiku za razliku od prijašnjeg koji je bio na Mediteranu. Drugo pak stanovište (s utemeljiteljem Maxom Weberom) novonikli centar Europe izvodi iz novovjekog crkvenog raskola. Taj raskol povod je stvaranju protestantskog reda vrijednosti koji je zasnovan na radu, što postupno dovodi do stvaranja novog europskog centra oko dominantnih protestantskih zemalja Europe. Teorija je naknadno obnovljena i znatno promijenjena primjenom na "zemlje u razvoju". Ta problematika, međutim, nije predmetom naše analize iako su mnoga "razvojna" iskustva tih zemalja, upravo kao i razmišljanja dviju osnovnih škola promišljanja njihova razvoja (onih "funkcionalista" i onih "dependentista") itekako relevantna za "zemlje u tranziciji". O ovoj problematici vidi šire u Katunarić (1992).

⁸ Status punopravnog člana u Europskoj uniji može s formalno-pravnog stajališta zatražiti svaka europska država. Dodatni uvjeti postavljaju se pred buduće članice u trenutku podnošenja zahtjeva, a obuhvaćaju sljedeće: zemlja kandidat mora u pravnom, administrativnom i gospodarskom smislu imati snagu da prihvati dosadašnja postignuća Unije (tzv. *acquis communautaire*), mora razvijati institucije koje garantiraju poštovanje ljudskih prava, demokracije i manjinskih prava, mora podržavati političke, gospodarske i monetarne ciljeve Unije, razvijati tržišnu privredu kako bi mogla izdržati konkurenciju iz EU, te općenito ostvarivati pretpostavke koje se postavljaju pred punopravnim članstvom u Uniji. Prema: European Agreements... (1994), te Samardžija (1994).

ispunjavanje redovito pratiti, te će prema njihovu postignuću selektivno odlučivati o punopravnom članstvu.⁹

Kako Europska unija ipak nije mogla, s jedne strane, dopustiti nastajanje potpunog vakuuma unutar statusa najuspješnijih tranzicijskih zemalja, i kako je, s druge, morala selektivno odrediti i razinu i obujam pomoći tranzicijskim procesima, te kako, s treće, nije mogla do kraja diskreditirati ideju "jedinstvene i integrirane Europe od Atlantika do Urala" (koja je, barem kao intencija, njezin cilj i ideja-vodilja), rješenje i kompromis je pronađen u statusu "pridruženog člana" za pojedine (tranzicijski uspješne) zemlje Srednje i Istočne Europe.¹⁰

Time je, paradoksalno, upravo Europska unija (unatoč svim suprotnim očekivanjima zemalja regija) učvrstila, a možda i cementirala, podjelu na europski centar, poluperiferiju i periferiju. Ne pomaže tu mnogo konstatacija o načelnoj mogućnosti svih zemalja da aktivnim zalaganjem (re)definiraju svoj status. Dapače, čini se da je ovakva politika Europske unije dodatno razmrvila europski prostor, te je zemlje regija još više razdijelila dijeleći ih prema principu "triju pristupnih ešalona".¹¹ Koje su posljedice ovakve podjele, i koja je razina razvojne i tranzicijske frustracije njome dodatno prouzročena dosad, nije do kraja ispitano niti poznato.¹²

Uloga ujedinjene Njemačke (Kurz, 1993) i njezinog mogućeg utjecaja na ovu dinamiku izvodi se iz gore navedenih uvjeta. Upravo stoga obrisi toga mogućeg novog centriranja mogu biti maksimalno i minimalno zacrtani. U svom maksimalnom obujmu podrazumijevaju da će se integracijski procesi relativno brzo i kontinuirano odvijati, te će se - prema unutarnjoj logici toga procesa - centralna os europskog razvoja primicati Njemačkoj i području Srednje Europe. Tim procesom bi područje poluperiferije kroz dogledno vrijeme nestalo, a periferija bi postupno postajala integralnim dijelom istinski ujedinjene Europe.

⁹ Koliko taj proces može biti mukotrpan i dug pokazuje iskustvo Austrije, kojoj je trebalo čekanje duže od tri desetljeća za status punopravnog člana, i to unatoč izuzetno visoke - ako ne i potpune - harmonizacije svih elemenata društvenog i proizvodnog života zemlje prema standardima Europske unije. Uostalom, i prema predviđanjima eksperata unutar same Unije, puni prijam zemalja koje budu uspješno završile svoju prilagodbu tržištu i demokratskim institucijama kakve su uobičajene unutar Europske unije ne očekuje se prije 2020. godine (XXVI General Report on the Activities of the EC 1992, Luxembourg, 1993.).

¹⁰ Za razliku od uobičajenih ugovora o trgovini i suradnji koje je Europska unija potpisala na raznim područjima s većinom zemalja Srednje i Istočne Europe, sa zemljama koje prednjače u tranzicijskim promjenama potpisuje se tzv. "Europski ugovor" (Europe Agreement) kojim takve zemlje dobivaju status "pridruženog člana" ili "pridružene zemlje" ("Associated Country"). Ugovor se potpisuje između EU i njezinih članica, s jedne strane, te s pridruženom zemljom Srednje odnosno Istočne Europe, s druge. Prva strana se obvezuje da će potpomoći proces tržišnih i demokratskih promjena osiguravanjem tehničke pomoći i financijske suradnje, dok druga strana preuzima obvezu daljnjeg slijeđenja političkih i ekonomskih reformi uz stalni "monitoring" od strane EU prema njezinim unutarnjim odrednicama i standardima funkcioniranja. Prema: Europe Agreement(s)... (1993, 1994)

¹¹ Dosad je status "pridruženog člana" odnosno "pridružene zemlje" dobila Poljska, Mađarska, Češka Republika, Slovačka, Rumunjska, Bugarska i Slovenija. Kako je, međutim, vidljivo da proces reformi i prilagodbi i unutar tih zemalja ne teče jednakim tempom i uspješnošću, zemlje "prvog pristupnog kruga" (za, dakako, punopravno članstvo) bile bi Poljska, Mađarska i Češka Republika. One drugoga bile bi preostale zemlje iz popisa, dok bi trećem krugu pripadale sve nespomenute. To, dakako, ne znači da je nemoguće preskakanje u viši "krug" ili ispadanje iz njega. Važno je, međutim, uočiti da je načelna podjela na "pristupne krugove" posve udomaćena unutar analitičkih shema raznih eksperata koji se bave problematikom EU.

¹² Ova podjela i integracijska politika je, naime, u slučaju nekih zemalja - među njima, barem zasad, nesumnjivo i u Hrvatskoj - prouzročila svojevrsan "udar" na bitne elemente njihovog samopozicioniranja i razvojnog prepoznavanja. Međutim, još je važnije napomenuti da takvim pristupom problem tzv. europske periferije postaje gotovo nerješivim. Ukoliko se tome pridoda vremenska neizvjesnost i dugoročnost integracijskog procesa i kod onih najuspješnijih zemalja, vidi se da je "integracijski mamač" EU nedovoljno jak za "racionalno ponašanje" velikog broja zemalja regija.

Tome nasuprot, minimalni scenarij pretkazuje dugoročno cementiranje već uspostavljene konstelacije, što znači da europska razvojna os kroz duže vrijeme neće biti značajnije pomaknuta, te će samo zemlje u najbližoj okolini njemačke emitivne ekonomske sfere imati istinske i realne šanse za uspješan proces integracije. Drugim riječima, neće biti pomaknut europski centar, već će - prema istoku - biti pomaknuta crta europske poluperiferije.

"Meka" struja¹³ u svojoj kritici rigidne trodijelne podjele europskog razvojnog prostora vraća se na izložene postulate i imperative integralističkog pristupa, te tvrdi: jedino ako u obzir uzmemo prvenstveno ili samo ekonomsko-geopolitičke faktore kao ključne, jedna takva podjela ima eksplanatornu snagu. Ako, međutim, u središte naše pažnje uvedemo kulturno-intelektualno-duhovne faktore vrlo lako ćemo uvidjeti da je, barem u razdoblju od 1848-1938. (Johnston, 1993) ovo područje bilo svojevrsan "duhovni centar" Europe.¹⁴

Zahvaljujući dvama "izručjenjima" Srednje Europe (ponajprije nacističkoj Njemačkoj, a potom staljinističkom Sovjetskom Savezu) Europa se u kontinentalnim razmjerima dvostruko decentrirala. Ponajprije je izgubila centar u sebi samoj (tako da je pojam Srednje Europe postao praktično nemišljiv), da bi naknadno - unatoč činjenici da je uglavnom bila jedinstven prostor - postala razdijeljenom u dva područja bez međusobne komunikacije, koja su politički i vojno bila kontrolirana iz zapadnog odnosno istočnog centra (od kojih je prvi neeuropski, a drugi upitno europski).

Upravo nas ta nedavna "tragedija Europe" poučava da je ovaj prostor od ključne (komunikacijske) važnosti, s posebičnim funkcijama i autentičnom razvojnom dinamikom. Relativno kratko razdoblje će pokazati da li se Srednja Europa može još jednom konstituirati kao specifična razvojna cjelina, te time pridonijeti sačuvanju ne samo "europske ideje" već i zaustavljanju, mundijalno gledano, razvojnog stagniranja kontinenta.¹⁵

Utjecaj kulturnog, društvenog i simboličkog kapitala na razvojne performanse zemalja Srednje i Istočne Europe

Uvažavajući većinu osnovnih nalaza dominantnih teorijskih obrazaca koji su prevladali u razjašnjavanju razvojnog stanja i mogućnosti zemalja regija - rijetko tko, naime, može nijekati da će vjerojatno neki od izloženih razvojnih uvjeta i determinanti kroz dogledno vrijeme razlučiti zemlje "s perspektivom" od onih bez nje - mora se ipak konstatirati njihova manjkavost koja dolazi do izraza kod svakog takvog ili sličnog "pristupa odozgo".

Takav pristup, duboko modernistički u svojoj biti, relativno lako naznačuje: 1. razvojni cilj odnosno skup osnovnih postignuća koje je potrebno doseći, kao i 2. osnovna sredstva i načine za njihovo postignuće (određujući ih tzv. "polugama razvoja"). Međutim, ne naznačavajući nikakav drugi istinski alternativni izbor (nasuprot propoziranom razvoju uvijek stoji izraziti nerazvoj), takav pristup otvara preširok zjap koji jednostavno najveći broj zemalja ne može svladati i premostiti.

¹³ Kao istaknutog predstavnika ovoga pristupa navodimo Milana Kunderu u čitavom nizu njegovih javnih istupa. Upravo on je, uostalom, svrnuo pažnju na pojam Srednja Europa - značajno prije nego što su nastupile tranzicijske promjene. Međutim, svakako treba spomenuti i W. Johnstona s njegovim poznatim djelom "Austrijski duh" ("Austrian Mind", 1993), koje je po mnogu čemu i danas središnje djelo ovakvog integralnog pristupa. Jednim dijelom pristupu kao autori pripadaju Morin (1989) i Domenach (1990) s navedenim djelima.

¹⁴ To će potvrditi i Domenach (1990): "Najblištavije razdoblje europske kulture dugujemo judejsko-germansko-češkom kulturnom krugu između 1880. i 1930."

¹⁵ Ovdje se, dakako, misli prvenstveno na uzdizanje "pacifičkog bazena" kao, potencijalno, razvojno dominantnog područja u novom tisućljeću. Vidi o tome u Silva & Sjögren (1990).

Očito je, naime, da je količina "socijalnih troškova" koje takvo "premošćenje" uključuje (gubitak položaja i moći društvenih elita, društvena i ekonomska dezintegracija, kratkoročni ili dugoročni gubitak životnog standarda, urušavanje nekih elemenata identiteta zemlje itd.) tako visoka da uvjetuje negativni ili jako usporeni tijek tranzicijskih procesa (iako istovremeno postoji visoko ili jednodušno slaganje o njihovoj neizbježivosti).

Otud uvid da je razvojni realitet tranzicijskih zemalja mahom određen "visokim stupnjem neracionalnog individualnog i društvenog ponašanja" ne predstavlja nikakvo iznenađenje. Društvena integracija se postiže na sasvim drugim razinama od očekivanih i poželjnih (obično nacionalnoj i ideološkoj), dok proklamirana lista ciljeva i prioriteta upravo kao i skup procedura za njihovo postignuće postaje "protokolarnom oplatom" i izvanjskim, drugotnim i dodatnim faktorom stabilizacije i afirmacije ukupnog društvenog sustava zemlje.

Drugim riječima, sva tri naznačena pristupa, s jedne strane, konstatiraju *posvemašnji manjak* (infrastrukture, ekonomskog kapitala, znanja, društvene inteligencije), dok s druge propoziraju postignuće razvojnih parametara koje ovisi upravo o dovoljnoj zastupljenosti takvih resursa. Istovremeno je, kao što smo to već pokušali pokazati, izostao bilo koji napor sustavne vanjske (do)kapitalizacije. U igri tako uglavnom ostaju interne produktivne snage (naročito one sistemičnog karaktera) čija bit, karakter i struktura obično zamiče pažnji klasičnog funkcionalističkog pristupa.

Takav pristup naročito postaje dvojbena uvažimo li "postmoderni produkcijski realitet" koji je široko nastupio u osamdesetim godinama. Transplantirajući terminologiju uobičajenu unutar informacijskih znanosti na tranzicijske probleme zemalja regija, može se reći: ukoliko je društveni hardver (tj. strojna tehnologija i njezino korištenje) u međuvremenu izgubio na važnosti, a društveni softver (tj. društvena i intelektualna tehnologija) tu istu važnost poprimio ne znači li to da i razvojne performanse tzv. tranzicijskih zemalja treba drugačije i sagledavati i dizajnirati.

Još jednom, dakle, nije sporno da se tehnološki sklop uvodi u središte promatranja. Međutim, novo je definiranje tehnologije; ona se promatra kao skup znanja i umijeća kojima se nešto čini na ponavljajući način (Bell, 1973). Upravo stoga društvena tehnologija (koja je istoznačna sredstvu za organiziranje mreže usuglašanih društvenih odnosa radi postignuća unaprijed zadanih svrha i praktičnih zadaća), te intelektualna tehnologija (definirana kao skup procedura kojima se vrši dosljedno zamjenjivanje intuitivnih sudova algoritmima koji operiraju informacijama) dovode značenje strojne tehnologije (kao korištenja znanstvenih uvida za stvaranje strojeva i kontrolu njihova operiranja) na razinu pukog sredstva, a sam strojno-tehnološki iznalazak svode na razinu običnog i banalnog svakodnevnog noviteta ili pomagala.

Drugim riječima, uslijed nevjerojatno brzog procesa usložnjavanja oblika operiranja i održavanja svih društvenih produkcijskih mikrostruktura (nije važno je li riječ o hotelu, bolnici, fakultetu, "turističkoj sezoni" ili nečem sličnom) od ključne važnosti postaje razina njihove "uhodanosti", koja je gotovo uvijek upravo proporcionalna razini njihove tehnologiziranosti (dakako, u smislu gore navedene društvene i intelektualne tehnologije) pri postignuću zacrtanih ciljeva (Robinson, 1986). Bez visoke razine algoritimiziranosti njihova operiranja (koja onda jamči ako ne visoku, onda bar predvidljivu kvalitetu proizvoda odnosno usluga) nestaje bilo kojeg čvršćeg preduvjeta za kontrolirano, utemeljeno i efikasno tranzicijsko djelovanje.

Kako upravo *predvidljivost* postaje ključem razvoja - jer omogućuje tzv. "programirani razvoj" - može se reći da četiri ključna faktora generiraju skup osnovnih razvojnih odrednica zemalja u tranziciji, jer omogućuju predviđanje njihova razvoja i racionalno planiranje. To je ponajprije usvojeni *sustav društvenih nomenklatura* kojim se određuju društvene uloge, statusi i zvanja pojedinaca i grupa. Drugi faktor je izgrađeni *institucionalni format* kojim se propoziraju poželjne i dopuštene ustanove, te oblici društvenog organiziranja. Treći faktor možemo nazvati skupom aktualnih *operativnih procedura* (ekonomskih, financijskih, pravnih, političkih, administrativnih) kojima se definira i određuje djelatno funkcioniranje pojedinaca, grupa i ustanova.

Naposljedku, četvrti faktor možemo nazvati uobičajenim nizom usvojenih *komunikacijskih protokola* kojima se objedinjuju informacijske, koordinacijske i kontrolne funkcije vezane uz naprijed navedene razvojne subjekte.

Analičkom oku, koje žudi doći do jednostavnog, brzog a po mogućnosti i najkraćeg puta u postignuću tzv. "programiranih razvojnih ciljeva", pričinilo bi se da je dovoljno učiniti troje: 1. konstatirati usuglašenost i koherentnost svih odrednica i procesa koji proizlaze iz netom navedenih razvojnih faktora na nacionalnoj i podnacionalnim razinama, i to s obzirom na zactane razvojne ciljeve; 2. ispitati njihovu usuglašenost s prevladavajućim trendovima u svijetu; 3. preformulirati ciljeve, odnosno transformirati odrednice koje nisu usuglašene i dograditi one koje manjkaju.

Ono, međutim, što je ključno nisu niti "razvojni faktori" niti "razvojne odrednice" pa čak ni "razvojni ciljevi", već, nazovimo ih tako, "razvojne performance". I razvojne odrednice, i razvojni faktori, i razvojni ciljevi u jednom tranzicijskom razdoblju prazni su okviri normativne naravi (bez obzira na koji način bili popunjavani: prema uzoru na Europsku uniju, Francusku ili Japan), jer je ono što određuje mogući razvoj tranzicijskih zemalja skup njihovih "razvojnih performanci". Upravo one i jedino one omogućuju koreliranje praznih normativnih razvojnih okvira sa stvarnim resursima za njihovo postignuće.

Naime, svi dominantni razvojni činitelji u tzv. postindustrijskom razdoblju uvijek se izvođe iz djelovanja tzv. "ljudskog faktora", tako da stvarne "razvojne performance" tranzicijskih zemalja čini suodnos njihovih ljudskih resursa (koji su uvijek - već i unaprijed - strukturirani!) sa skupom propoziranih, normiranih i prepoznatih razvojnih ciljeva, faktora i odrednica. Drugačije rečeno: "ljudski kapital" nikad nije moguć u "rasutom" odnosno nestrukturiranom stanju, tako da su stvarne "razvojne performance" tranzicijskih zemalja temeljno i suštinski određene unutrašnjom strukturom triju osnovnih formi "ljudskog kapitala" i njihovim mogućim *srazovima* sa propoziranim razvojnim ciljevima, te aktualno djelujućim razvojnim faktorima i odrednicama.

Te tri forme ljudskog kapitala su kulturni, društveni i simbolički kapital.¹⁶ Nositelj prve vrste kapitala je pojedinac, druge je grupa, dok je treće ukupna zajednica. **Kulturni kapital**¹⁷ se procjenjuje prema stupnju i kvaliteti personalizacije nadindividualno (često i globalno) utemeljenih znanja, umijeća i statusa. Nesumnjivo je da su obrazovni sustav i drugi sustavi akumulacije znanja osnovni generatori gomilanja kulturnog kapitala. Razvoj intelektualne tehnologije pak nezamisliv je bez dovoljne ili velike koncentracije kulturnog kapitala.

Društveni kapital,¹⁸ s druge strane, predstavlja rezultat utilizacije aktualnih i potencijalnih resursa društvenih mreža i skupina, kojom njihovi pripadnici olakšavaju postignuće vlasti-

¹⁶ Nesumnjivo je da ovako postavljen kut gledanja priziva u sjećanje metodološki sasvim već udo-maćene pristupe koji za svrhu imaju razjašnjavanje unutarnjih integracijskih mehanizama nacija-država. Gotovo sve takve analize u fokus svoje analize uvlače nekoliko sistemskih kulturoloških fenomena koji imaju cjeloviti socijalni učinak. To su posebno jezik, obrazovni sustav i mediji. Među golemom literaturom napisanom na ovu temu po svojoj klasičnoj jednostavnosti izdvajamo Schudson (1994.).

¹⁷ Određenje za koje se ovdje zalažemo mahom se temelji na Bourdieuovoj razradi utjelovljenog oblika kulturnog kapitala. Sam Bourdieu (1980, 1984, 1990) ga određuje na sljedeći način: "Većina svojstva kulturnog kapitala mogu se izvesti iz činjenice da je u svome bitnom stanju vezan za tijelo i da pretpostavlja utjelovljenje. Akumulacija kulturnog kapitala iziskuje utjelovljenje koje, kao stanje kojemu prethodi rad prisvajanja, zahtijeva vrijeme i to vrijeme koje investitor treba osobno uložiti. Kulturni kapital je imetak koji je postao biće, utjelovljeno svojstvo koje je postalo dio ličnosti, habitus. Taj osobni kapital ne može biti odmah prenosov darovanjem ili nasljeđivanjem, kupovinom ili razmjenom. On ne može biti akumuliran mimo sposobnosti usvajanja pojedinačnog sudionika."

¹⁸ Određenje društvenog kapitala pak, uglavnom se temelji na Colemanovim (1990) razmatranjima koji ga određuje kao zbroj povezanih odnosa među grupom ljudi koji se uspostavljaju i mijenjaju s ciljem olakšanog djelovanja i bržeg postignuća ciljeva.

tih ciljeva. Ključna važnost društvenog kapitala dolazi do izražaja kod tranzicijskih zemalja upravo stoga jer je on spona što povezuje norme (koje "iznutra" reguliraju društveni život i ponašanje pojedinaca) s institucijama (koje "fiksiraju" norme i brinu se za njihovo očuvanje), te što te iste norme i institucije dovodi u suodnos s društveno propoziranim vrijednostima (definiranim i aktualiziranim u pojedinim razvojnim politikama). Upravo stoga strukturu društvenog kapitala određuje šest funkcija (Coleman, 1990): 1. suodnos obveze i očekivanja; 2. veličina informacijskog potencijala društvenih aktera; 3. način procesuiranja normi i efikasnost sankcija pri njihovoj povredi; 4. karakter i osobine društvenog autoriteta; 5. oblici i raznovrsnost društvenih organizacija; 6. opća usmjerenost intencijskog djelovanja. Razvoj društvene tehnologije direktno je ovisan o strukturi i kakvoći društvenog kapitala.

Naposljetku, **simbolički kapital** je sposobnost zajednice da elemente ukupnog kulturnog pamćenja, tradicije i identiteta (jezik, religija, povijest, umjetnost, kulturno i prirodno nasljeđe) razvojno kontekstualizira i time stvori autohtonu i prepoznatljivu "razvojnu gramatiku".¹⁹ Simbolički kapital, upravo zbog svoje povijesno-temporalne utemeljenosti, predstavlja najznačajniji resurs društvene mobilizacije te tako može imati dva svoja vida: 1. manifestativan i 2. funkcionaliziran.

Prevagne li manifestativni vid simboličkog kapitala, zajednica - kojoj je svojstven - nosive elemente vlastitog simboličkog kapitala *demonstrirati* će prvenstveno kroz razne forme ritualizacije društvenog života. Društvena kohezija (i socijalna mobilnost) postizat će se manifestativnom i jasno izraženom identifikacijom pojedinaca i grupa sa skupom sistematiziranih i izlučenih komponenti simboličkog kapitala zajednice, najčešće okupljenih oko određene ideje etniciteta.

Tome nasuprot, zajednice u kojima prevagne funkcionalizirani vid simboličkog kapitala orijentirat će se na *korištenje* tih istih komponenti simboličkog kapitala kako bi podigli razinu razumijevanja konteksta u kojemu se moraju održati i razvijati. Time će posredno "ugrađivati" transponirane elemente simboličkog kapitala u svaki "komunikacijski akt" s okolinom, te će i svaki rezultat takvog akta (proizvod, usluga, artefakt itd.) biti istovremeno djelatni izraz toga simboličkog kapitala kao i generator njegova bogaćenja i nove aktualizacije.

Vratimo li se sada - na kraju naše analize - još jednom imperativu uvida u dubinske razvojne performanse zemalja u tranziciji može se reći:

- ukoliko nije funkcionalan suodnos između skupa društvenih nomenklatura i kulturnog kapitala njegovih nositelja, to znači da ne postoji mogućnost programiranja "individualnog uspjeha", što je istoznačno nemogućnosti predviđanja načina uspostave i daljnjeg funkcioniranja društvenih elita;

- ukoliko pak, s druge strane, ne postoji funkcionalan suodnos između skupa predviđenih institucionalnih formata i društvenog kapitala grupa i mreža, to znači da ne postoji takav institucionalni dizajn koji omogućuje lako i efikasno proizvodno i društveno organiziranje;

- te ukoliko, s treće strane, skup operativnih procedura i niz komunikacijskih protokola nije u suodnosu s funkcionalnim tipom simboličkog kapitala zajednice, to znači da je razina društvenog razumijevanja razvojnih ciljeva, politika i načina za njihovo ostvarivanje vrlo niska, te da će se društvena kohezija zbivati na tranzicijski disfunkcionalan i nepredvidljiv način.²⁰

¹⁹ I na svjetskoj razini nisu česte zemlje koje imaju jasno prepoznatljivu "razvojnu gramatiku". Unutar europskog prostora po tome pitanju nesumnjivo najviši respekt, s obzirom na poslijeratne pozicije, zaslužuje Austrija. Dosljedno pridržavanje principa "nježnog odnosno decentnog razvoja" nije je omelo da istovremeno zabilježi najvišu stopu ekonomskog rasta u Europi. Bruto nacionalni proizvod u toj zemlji nakon Drugog svjetskog rata povećan je za devet puta, dok je u Švedskoj povećan za šest, a u Njemačkoj za četiri puta. Prema Hettne (1990:153). Nesumnjivo je da se u razradi pojma kao što je "razvojna gramatika" treba mahom oslanjati na Braudelove (1990) analize gramatika pojedinih civilizacija.

²⁰ Sva ova tri uvjeta vrijede, dakako, ako se i u prvom i u drugom i u trećem slučaju pretpostavlja da razvojni parametri koje treba postići nisu sporni, jer su oni uglavnom izvedeni i priličiji na drugoj razini, kao što je to npr. posrijedi kad je Europska unija u pitanju.

LITERATURA

- Bell, D. (1973) **The Coming of the Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting**. New York: Basic Books.
- Berend, I.T. & Ranki, G. (1974) **Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and the Twentieth Century**. New York: Columbia University Press.
- Berthoud, G. (1990) Modernity and Development. **Journal of Development Research** 2(1).
- Bourdieu, P. (1984) **Questions de Sociologie**. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1980) **Le sens pratique**. Paris: Minuit.
- Braudel, F. (1990) **Civilizacije kroz povijest**. Zagreb: Globus.
- Chirot, D. (1989a) Ideology, Reality, and Competing Modes of Development in Eastern Europe Between Two World Wars. **Eastern European Politics and Societies** 3(3).
- Chirot, D. /ed./ (1989b) **The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century**. Berkeley: University of California Press.
- Coleman, J.S. (1990) **Foundations of Social Theory**. Cambridge, MA.: Belknap Press.
- Domenach, J. (1990) **Europe: le défi culturel**. Paris: Editions la Découverte.
- Durkheim, E. (1972) **O podeli društvenog rada**. Beograd: Prosveta.
- Europe Agreement Establishing in Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Hungary, of the other part; **OJ L 347**, 31 December 1993.
- Europe Agreements and beyond. A Strategy to Prepare the Countries of Central and Eastern Europe for Accession; **COM(94) 361 final**, 27 July 1994.
- Hettne, B. (1990) **Development Theory and the Three Worlds**. Harlow: Longman.
- Johston, W.M. (1993) **Austrijski duh**. Zagreb: Globus.
- Katunarić, V. (1992) Razmeđe teorije evolucije i društvenog razvoja, u I.Cifrić /ur./ **Razvoj, pretpostavke i ekološka protuslovljiva**. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Kurz, H. /ed./ (1993) **United Germany and the New Europe**. London: Elgar.
- Morin, E. (1989) **Kako misliti Europu?** Sarajevo: Svjetlost.
- Putnam, R.D. (1994) Democracy, Development, and the Civic Community, in I.Serageldin and Taboroff, J. /eds./ **Culture and Development in Africa**. Environmentally Sustainable Development Proceedings Series No. 1, Washington D.C.
- Rist, G. (1990) Development as Part of Modern Myth: The Western Socio-cultural Dimension of Development. **The European Journal of Development Research**, 2(1).
- Robinson, S. (1986) Analyzing the Information Economy: Tools and Techniques. **Information Processing and Management** 22(3).
- Samardžija, V. (1994) **Europska unija i Hrvatska: putevi povezivanja i suradnje**. Zagreb: Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Schudson, M. (1994) Culture and the Integration of National Societies. **International Social Science Journal** 139.
- Shils, E. (1975) **Center and Periphery: Essays in Macrosociology**. Chicago: University of Chicago Press.
- Silva, M. & B. Sjögren (1990) **Europe 1992 and the New World Power Game**. New York: J.Wiley.
- Švob-Đokić, N. /ur./ (1994) **Međunarodni položaj novih europskih zemalja**. Zagreb: Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Vojnić, D. (1993) **Ekonomija i politika tranzicije**. Zagreb: Ekonomski institut.
- Volten, P.M.E. /ed./ (1992) **Bound to Change: Consolidating Democracy in East and Central Europe**. Boulder, CO.: Westview Press.
- Watson, W.E., Kumarh, K. & L. K. Michaelsen (1993) Cultural Diversity's Impact on Interaction Process and Performances: Comparing Homogeneous and Diverse Task Groups. **Academy of Management Journal** 36(3).

INFLUENCE OF CULTURAL, SOCIAL, AND SYMBOLIC CAPITAL ON THE DEVELOPMENT OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

SANJIN DRAGOJEVIĆ
Ministry of Culture, Zagreb

The use of analytical concepts such as cultural capital, social capital, and symbolic capital enable a deeper insight into available developmental performances of the countries in transition. The first concept, cultural capital, copes with the degree of personalization of trans-individually rooted knowledge, skills and status. The second concept, social capital, comprises of actual and potential resource utilization of various social groups and networks. Finally, the concept of symbolic capital focuses on the developmental context of the overall cultural memory and tradition of particular community. Thus the three concepts facilitate analytic insights into the process of establishment of cultural elites, as well as the analysis of dominant trends in institutional design, and the understanding of ways in which the basic set of social procedures is established, respected and controlled.